

Strossmayerova ostavština kroz prizmu zaštite spomenika - župna crkva sv. Petra i Pavla u Osijeku

Buzinac, Karla

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:905024>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-31**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest umjetnosti
Sveučilišni diplomski studij
Povijest umjetnosti; smjer: nastavnički

Karla Buzinac

**Strossmayerova ostavština kroz prizmu zaštite
spomenika – župna crkva sv. Petra i Pavla u Osijeku**

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Diplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti; smjer: nastavnički (dvopredmetni)

Strossmayerova ostavština kroz prizmu zaštite spomenika – župna crkva sv. Petra i Pavla u
Osijeku

Diplomski rad

Student/ica:

Karla Buzinac

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Silvia Bekavac

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Karla Buzinac**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Strossmayerova ostavština kroz prizmu zaštite spomenika – župna crkva sv. Petra i Pavla** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 28. travnja 2024.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Pregled dosadašnjih istraživanja	3
3. Ciljevi rada	5
4. Grad Osijek u 19. stoljeću	6
5. Biskup Josip Juraj Strossmayer	10
5.1. „Hrvatski Medici“.....	11
6. Gradnja nove župne crkve	13
6.1. <i>Projektni natječaj</i>	14
6.2. <i>Franz Langenberg</i>	17
6.3. <i>Projekt „Peter und Paul“</i>	18
7. Stradanja župne crkve kroz povijest	22
8. Obnova kulturnog dobra	24
9. Trenutno stanje župne crkve	28
10. Zaključak	30
11. Literatura	32
12. Prilozi	36

Strossmayerova ostavština kroz prizmu zaštite spomenika – župna crkva sv. Petra i Pavla

Sažetak

Status slobodnog i kraljevskog grada, koji je stekao početkom 19. stoljeća, Osijeku je omogućio razvoj gospodarstva. To će posebno biti očito u drugoj polovici istoga stoljeća, kada se u „gradu na Dravi“ otvaraju brojne tvornice i kada se broj stanovništva povećava. Osim toga, sredinom stoljeća za biskupa je izabran Osječanin Josip Juraj Strossmayer, koji je u povijesti ostao zapamćen kao veliki pokrovitelj kulture i umjetnosti. U svom rodnom gradu je dao izgraditi gimnaziju, sjemenište i druge građevine, među kojima se najviše ističe župna crkva sv. Petra i Pavla, koja je danas u središtu Osijeka. Njegovom inicijativom je, po nacrtima njemačkog arhitekta Franza Langenberga, u razdoblju od 1894.-1900. podignuta velebna crkva neogotičkog stila koja i danas izaziva divljenje. Tijekom povijesti je crkva doživjela brojna stradavanja, od kojih su ona iz Domovinskog rata 1991. i 1992. ostavila najveći trag. Odmah po završetku rata je započela obnova, koja traje i danas, što znači da preostaje još dosta vremena do njezina završetka. Bez obzira na sve, župna crkva sv. Petra i Pavla ostaje jedinstveni simbol grada Osijeka, kao što je to od prvog dana.

Ključne riječi: Osijek, župna crkva sv. Petra i Pavla, biskup Strossmayer, kulturno dobro

1. Uvod

U drugoj polovici 19. stoljeća, poznati „grad na Dravi“ Osijek razvija se gotovo u svim segmentima, a posebno u gospodarstvu čime je omogućeno otvaranje brojnih tvornica pa tako i zapošljavanje radnika. Sukladno tome, na polju kulture i obrazovanja se također primjećuje određeni pomak, budući da se među školama tada može odabrati gimnazija, obrtnička, trgovačka i učiteljska škola, a osim njih i crtačka i glazbena škola, koje djeluju od ranije.¹

Kulturni procvat Osijeka toga doba ima svoje polazište u još jednom faktoru, a to je imenovanje Josipa Jurja Strossmayera za biskupom 1849. godine.² Kako je inače bio rođeni Osječanin, ne čudi da je posebnu privrženost gajio prema gradu i da je upravo tamo dao svoj doprinos. Osim gradnje nove zgrade gimnazije u Tvrđi, sirotišta, Biskupskog dječakog sjemeništa i drugih projekata, bio je najveći inicijator gradnje nove župne crkve sv. Petra i Pavla u Gornjem gradu. Naime, zbog oronulosti i nedovoljnog kapaciteta za primanje vjernika u gradu koji se širi, stara barokna crkva se više nije smatrala adekvatnom, stoga je biskup šezdesetih godina 19. st. predložio da se ista sruši i na njenom mjestu sagradi nova velebna crkva u neogotičkom stilu. Nakon što je prijedlog prihvaćen tek tridesetak godina kasnije, crkva je građena po nacrtu njemačkog arhitekta Franza Langenberga između 1894. i 1900. godine kada je i završena te posvećena od samog Strossmayera.

Otkad je sagrađena, crkva predstavlja simbol grada o čemu svjedoči i činjenica da se u često naziva „katedralom“ zbog svoje monumentalnosti i jedinstvenosti na prostoru Osječko-baranjske županije, ali i šire, iako ima status konkatedrale, čime se ističe da je ona drugotna stolnica nadbiskupa čije je sjedište u Đakovu.

Kako je tema ovoga rada ostavština biskupa Strossmayera i župna crkva sv. Petra i Pavla u Osijeku, s naglaskom na zaštitu tog kulturnog dobra, rad je podijeljen na dva dijela. U prvom dijelu će se predstaviti Osijek u 19. stoljeću i ličnost Josipa Jurja Strossmayera radi boljega konteksta, a zatim i okolnosti u kojima dolazi do gradnje nove župne crkve te će biti riječi i o graditelju koji je osvojio raspisani projektni natječaj, ranije spomenutom Franzu Langenbergu, te o samom projektu.

¹ S. SRŠAN, 1996., 75-76.

² M. RONČEVIĆ, 2015., 11-12.

U drugom dijelu rada bit će stavljen naglasak na zaštitu, odnosno obnovu kulturnog spomenika koji je kroz povijest odolijevao brojnim nedaćama s. Najprije će se dotaknuti stradanja župne crkve kroz povijest, kojih je bilo mnogo, iako je Domovinski rat nedvojbeno ostavio na njoj najveći trag. Nadalje, pisat će se o obnovi iste koja je uslijedila odmah po završetku rata i koja i dalje traje. Pri tome će se najviše staviti naglasak na arhitekturu, pošto je riječ o nepokretnom dobru, a zatim i usputno na skulpturu i slikarstvo, tj. vitraje, koji su također bili oštećeni. Upravo zato što obnova traje i dalje, izvijestit će se i o trenutnom stanju i planovima za budućnost. Naposljetku će se, kao dio zaključnih riječi, dati kratki prijedlog koji bi mogao pridonijeti obnovi ovog kulturnog dobra.

2. Pregled dosadašnjih istraživanja

Kada je riječ o osječkoj konkatedrali titulara sv. Petra i Pavla, pomislilo bi se da postoji mnoštvo publikacija koje sadrže razne informacije o njoj s obzirom na bogatu povijest, no zapravo je ona zastupljena u manjoj mjeri. No, ako se radi o inicijatoru njezine izgradnje, biskupu Josipu Jurju Strossmayeru, valja naglasiti kako još za njegova života autori Matija Pavić i Milko Cepelić pišu 1900. godine njegovu biografiju jednostavnog naziva – „Biskup Josip Juraj Strossmayer“, nerijetko s obasipanjem biskupa epitetima.

Zatim će proći gotovo čitavo stoljeće do izdavanja prve (i dosad jedine) monografije o župnoj crkvi sv. Petra i Pavla objavljene 1995. godine („Osijek: Župna crkva sv. Petra i Pavla“), u kojoj Zlata Živaković-Kerže i Antun Jarm donose podatke od priprema za gradnju nove župne crkve preko opremanja, dovršetka i posvete iste pa sve do stradanja i njezine obnove.

S druge strane, također jedinstveni primjerak literature za istraživanje ovog diplomskog rada jest „Povijest Osijeka: sažeti pregled“ autora Stjepana Sršana iz 1996. godine, koji donosi etape razvoja grada Osijeka od starog vijeka do godine publikacije samog djela. Sršanova knjiga pomaže rasvijetliti okolnosti u kojima se grad razvijao (ili nazadovao) kroz povijest, a za rad je od posebne važnosti bio Osijek u kontekstu 19. stoljeća.

Nadalje, profesor Dragan Damjanović nastoji svojim brojnim člancima, koje iz godine u godinu objavljuje tijekom perioda između 2004. i 2007., detaljnije analizirati projekt po kojem je građena nova župna crkva i usporediti je s njemačkim primjerima („Projekti za osječku župnu crkvu svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg“, 2004.) te objelodaniti ulogu Strossmayera u razvoju Osijeka drugoj polovici 19. stoljeća („Biskup Josip Juraj Strossmayer i gradnja osječke župne crkve svetih Petra i Pavla“, 2005.; „Biskup Strossmayer, Iso Kršnjavi, Herman Bollé i izgradnja zgrade kraljevske velike gimnazije u Osijeku“, 2006.). Zatim se člankom iz 2007. godine „Natječajni projekt bečkog arhitekta Augusta Kirsteina za župnu crkvu svetih Petra i Pavla u Osijeku“ ponovno vraća u dotad još neke neispričane priče i moguće nepravilnosti oko natječaja za gradnju nove gornjogradske župne crkve.

Od 2010. godine brojni autori se bave kontekstom grada Osijeka u nekim specifičnim segmentima pa tako Luka Pejić piše članak „Radnički pokret u Osijeku (1867.-1920.)“, u kojem je tema jasna, a onaj Dejana Zelenka nosi naziv „Osijek u vrijeme revolucionarnih zbivanja 1848. i 1849. godine“. Autorica Zlata Živaković-Kerže se bavi temom „Značenje plovnosti

Drave u razvoju grada Osijeka (Osvrt na 19. stoljeće)“, pri tom imajući na umu trgovinu plovnim putem koja se odvijala u Osijeku. Zatim se 2012. ponovno okreće istraživanju crkve sv. Petra i Pavla, ali ovaj put nastoji objasniti značenje arhitekata koji su vodili projekt izgradnje („Značenje arhitekata Franza Langenberga i Richarda Jordana u izgradnji župne crkve sv. Petra i Pavla u Osijeku“).

Naposljetku, Državni arhiv u Osijeku je 2015. godine organizirao izložbu pod nazivom „Ostavština Josipa Jurja Strossmayera“, u čijem katalogu donosi pregled Strossmayerovog života i djelovanja na području današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije, s naglaskom na njegovu povezanost s rodnim gradom Osijekom.

3. Ciljevi rada

Glavni cilj ovog rada jest obraditi i analizirati projekte s kraja 19.st. po kojem je sagrađena nova župna crkva sv. Petra i Pavla u Osijeku. Kako ona tvori dio ostavštine biskupa Josipa Jurja Strossmayera, bit će riječi i o njegovom životu koji je obilježen pokroviteljskoj naravi kulture i umjetnosti na ovim prostorima. Također, obzirom na brojne nedaće koje su utjecale na kulturna dobra tijekom vremena, prikazat će se pregled obnove od 1992. do danas. Krajnji cilj rada nije samo donijeti sintezu rađanja ideje o gradnji nove župne crkve i provedbe iste u djelo, već i objelodaniti faze obnove kroz koje je prošla te planove za obnovu u budućnosti.

4. Grad Osijek u 19. stoljeću

Početak 19. stoljeća, Osječani su nastojali da i njihov grad bude jedan od kraljevskih i slobodnih gradova. Ubrzo su osječke delegacije počele putovati u Beč i Budim, što je urodilo plodom kada je postignut dogovor za otkup oslobođenja Osijeka od državne komore u iznosu od 183 723 forinte. Grad Osijek je ustoličen 28. kolovoza 1809., a dvije godine kasnije ga je i Hrvatski sabor u Varaždinu proglasio slobodnim i kraljevskim gradom u Austrijskoj Monarhiji.³

S novim statusom, grad je dobio i samoupravu te sudsku vlast prvog stupnja uz magistrat (poglavarstvo) i gradsko zastupstvo od 40 članova, koji su se birali na izborima. Takva samouprava je potrajala sve do 1945. godine,⁴ što svjedoči o visoko funkcionalnom načinu vlasti koji je zasigurno počivao na dobro izgrađenom austrijskom sustavu. U gospodarskom smislu, može se reći da prva polovica 19. stoljeća počiva na „staroj slavi“ grada Osijeka. Gospodarstvo se ne razvija velikom brzinom (što bi se možda očekivalo s obzirom na novi status grada), već se bilježe spori napredak, a čak i stagnacija.

Promet i trgovina, kao djelatnost koja se ondje ukorijenila, odvijaju se plovnim putem rijekom Dravom koja je predstavljala jedan od važnijih puteva na dunavskom sustavu, a Osijek je u to vrijeme bio značajno trgovačko, obrtničko i industrijsko središte. Trgovalo se najviše žitaricama, drvom, solju i brašnom, a u ponudi se mogla pronaći i svila, platno, sukno, ulje, papir te drugi manufakturni proizvodi, koje su osječki trgovci iz drugih gradova Monarhije (Beča, Linza, Pešte) nabavljali na sajmovima.⁵ Unatoč dobroj povezanosti plovnim putem, ono što je nazadovalo osječku trgovinu u prvoj polovici stoljeća je razvoj cesta i željeznica u drugim dijelovima Monarhije, ali i cehovska udruženja koja su postojala još od ranijih vremena, a sada su se smatrala zastarjelima. Toliko su kočila slobodnu trgovinu i obrta da ih je vlast 1850. godine ukinula. Osim toga, nedostatak jačeg domaćeg plemstva i kapitala te miješanje ugarske politike u ekonomiju je doprinijelo činjenici da se u tom periodu u Osijeku nisu otvarale ni tvornice ni poduzeća,⁶ no to će se promijeniti u drugoj polovici 19. st.

Kada je riječ o kulturi i obrazovanju, također je primjetno nazadovanje u usporedbi s ranijim razdobljem. Naime, u 18. stoljeću su franjevci osnovali filozofsku i teološku visoku

³ S. SRŠAN, 1996., 59.

⁴ S. SRŠAN, 1996., 61.

⁵ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, 2010., 84.

⁶ S. SRŠAN, 1996., 63-65.

školu, no one su ukinute 1781. godine. Kasnije se škole pokušalo vratiti iz Đakova u Osijek, ali gradska uprava nije bila spremna dati zemljište i sredstva za takve institucije, što je za posljedicu imalo smanjenu izdavačku djelatnost u gradu. S druge strane, u Osijeku su nastavile djelovati pučka škola i velika gimnazija, zajedno s glazbenom privatnom školom.⁷

Sredina stoljeća upravo se može okarakterizirati kao prijelomna točka u razvoju grada toga vremena. Politička previranja 1848. i 1849. označavaju prekretnicu u politici, s obzirom na to da je tada kulminirala mađarska nacionalna svijest koja je postupno jačala od početka 19. stoljeća. Naime, Mađari, koji su također bili pod habsburškom krunom, žele stvoriti nacionalnu državu koja bi bila neovisna od politike Beča. Spletom okolnosti, kralj Ferdinand je potvrdio mađarsku vladu odgovornu Ugarskom saboru, koji u travnju 1848. donosi ustavne zakone prema kojima bi „Slavonija trebala postati integralni dio mađarske države i nestati kao posebna kraljevina“, kako piše Zelenak.⁸ Naravno, hrvatsko poslanstvo daje otpor te Josip Jelačić biva proglašen banom i posebnom okružnicom zabranjuje „daljnje službene odnose s mađarskom vladom dok novoizabrani Hrvatski sabor ne raspravi o budućim državnim vezama dviju zemalja.“⁹ Na taj način se raskinula državna unija Hrvatske i Ugarske, zasnovana na odlukama Sabora iz 1790. godine.

U to vrijeme Osijek je središte Virovitičke županije i broji 13 221 stanovnika, koji će biti znatno podijeljeni između mađarona, koji ga žele u sklopu Mađarske, i narodnjaka, ispred kojih je ban Josip Jelačić. Grad je podijeljen na Tvrđu (uporište mađarskih vojnika i časnika), Gornji grad (hrvatsko, mađarsko i njemačko stanovništvo; naginje mađaronskoj politici) te Donji grad (hrvatsko i srpsko stanovništvo; uporište narodnjaka).¹⁰ S takvom podjelom i izostankom dogovora, krajem 1848. carska vojska generala Trebensburga je počela opsjedati Osijek i zauzimati pozicije oko grada. Opsada je oslabila Mađare, što je rezultiralo njihovim povlačenjem iz Tvrđe 12. veljače 1849. Do Jelačićevog posjeta Osijeku u svibnju iste godine, opasnost od mađarske hegemonije je ishlapila.¹¹

Osim političkih promjena, grad se tijekom druge polovice 19. stoljeća modernizira i u drugim aspektima. Primjer tome je i gradska uprava, gdje se umjesto gradskog suca i magistrata sada nalaze gradonačelnik i Gradsko poglavarstvo, zajedno s gradskim vijećnicima i gradskim

⁷ S. SRŠAN, 1996., 67-68.

⁸ D. ZELENAK, 2010., 32.

⁹ D. ZELENAK, 2010., 32-33.

¹⁰ D. ZELENAK, 2010., 33.

¹¹ D. ZELENAK, 2010., 34.

zastupstvom. Ukinuti su cehovi, a osnovana je Trgovačko-obrtnička komora, koja je poticala gradnju prometnica, u prvom redu cesta i željezničkih pruga, od kojih je glavni pravac bio od Osijeka do Siska i Karlovca preko Virovitice. Također je i regulirano korito rijeke Drave za plovidbu brodova do mađarskog Barča.¹²

Gospodarstvo u Osijeku je bilo u punom zamahu, čemu svjedoči i osnivanje moderne tvornice šibica (u lokalnom dijalektu poznata kao „Šibicara“) 1856., tvornica za preradu koža 1860., moderna pivovara 1854., tvornica željeza, stakla i pokućstva Kaiser i Povišil, a osnovani su i novčarski zavodi Prva osječka dionička štedionica 1861., Slavonska komercijalna i eskomptna banka 1869. te Slavonska središnja štedionica 1872. godine.¹³

S porastom broja radnika, u Osijeku je 1867. godine osnovano i prvo radničko društvo na ovim prostorima, Osječko radničko-obrazovno društvo. Utemeljeno inicijativom Gustava Wagnera, ono se zalagalo za reguliranje radnog vremena, uvođenje općeg izbornog prava, slobodu tiska i dr. Iako su vlasti obustavile rad društva radi širenja socijalističkih ideja, radnički pokret u Osijeku 1880-ih i 1890-ih je u punom jeku te radnici sve češće vode glavnu riječ u vezi postavljanja uvjeta zapošljavanja.¹⁴

Na polju kulture i prosvjete valja napomenuti kako se središte grada iz Tvrđe seli u Gornji grad, u kojem se grade Hrvatsko narodno kazalište (1866.), palača grofa Normanna (Gradska vijećnica; 1894.), hotel *Royal* te župna crkva sv. Petra i Pavla (1894.-1900.), a na Glavnoj ulici (koja povezuje Gornji grad s Tvrđom i Donjim gradom) se podižu reprezentativne zgrade javne namjene u duhu historicizma.¹⁵ Za obrazovanje se otvaraju brojni izbori kao što su gimnazija, obrtnička, trgovačka i učiteljska škola, a s djelovanjem nastavljaju i crtačka i glazbena škola.

Od velike važnosti za grad Osijek je bio priključak na vatrogasni vodovod koji je crpio vodu iz Drave, s obzirom na to da je dugo postojao problem opskrbe zdravom vodom, te izgradnja velike bolnice u Donjem gradu 1874. godine, što je zdravstvenu službu unaprijedilo unatoč gospodarskoj (financijskoj) krizi koja je grad pogodila godinu dana ranije. U pogledu prometa onoga doba, grad se mogao pohvaliti gradnjom željezničkog mosta 1884., koji je i danas u funkciji. Isto tako, u gradskom prometu je novost bila izgradnja konjskog tramvaja te

¹² S. SRŠAN, 1996., 70-71.

¹³ S. SRŠAN, 1996., 73.

¹⁴ L. PEJIĆ, 2010., 38-39.

¹⁵ S. SRŠAN, 1996., 75-76.

iste godine, prvog na jugoistoku Europe. Krajem 19.st. Osijek ponovno uzima zamah i sve do Prvog svjetskog rata će imati zavidno gospodarstvo.¹⁶

¹⁶ S. SRŠAN, 1996., 80.

5. Biskup Josip Juraj Strossmayer

U obitelji austrijskih korijena, 4. veljače 1815. godine u Osijeku rođen je Josip Juraj Strossmayer, a kršten je upravo u župi sv. Petra i Pavla. Naime, Strossmayerov pradjed je u prethodnom stoljeću iz Linza došao u Osijek po vojnoj službi i ondje odlučio i ostati. Kako mu je majka Ana bila Hrvatica, obiteljski dom Strossmayerovih je uvijek njegovao hrvatstvo i narodnost te katolički duh pa stoga i ne čudi što je budući biskup i pokrovitelj kulture već od malih nogu odlučio postati svećenik.¹⁷

Školovanje je započeo u pučkoj školi u Gornjem gradu u Osijeku, koja je i dan danas poznata kao „Anina škola“. Zatim od 1825. nastavlja svoje obrazovanje u četverogodišnjoj gimnaziji „Gramatica schola“, koju su vodili franjevci. Nešto kasnije, otac ga odvodi u Bogoslovno sjemenište u Đakovu, a potom studira teologiju na Filozofsko-bogoslovnom fakultetu u Pešti. Ondje je prvo doktorirao filozofiju, a 1837. i završio studij teologije.¹⁸

Nadalje, Strossmayer je 16. veljače 1838. godine zaređen za svećenika u Đakovu, a svoju mladu misu je proslavio u rodnome Osijeku dva dana kasnije, u crkvi u kojoj je i kršten, a koja će kasnije dobiti potpuno nov izgled zahvaljujući njemu. Kao mladi svećenik dobiva službu kapelana u Petrovaradinu, a 1842. završava doktorat iz teoloških znanosti u Beču,¹⁹ gdje će pet godina kasnije započeti novu službu kao kapelan na carskom dvoru, a ujedno i predavač kanonskog prava u Augustineumu.²⁰

Boravkom u Beču među vodećim ljudima onoga doba, i sâm je postao jedan od njih kada je riječ bila o politici, kulturi prosvjeti i crkvenim pitanjima te je nedugo zatim, na prijedlog biskupa Josipa Kukovića i bana Josipa Jelačića, imenovan bosansko-đakovačkim i srijemskim biskupom 18. studenog 1849., sa sjedištem u Đakovu. Za biskupa je posvećen nešto manje od godinu dana kasnije, 8. rujna 1850., u crkvi sv. Augustina u Beču.²¹

¹⁷ M. RONČEVIĆ, 2015., 9.

¹⁸ M. RONČEVIĆ, 2015., 9-11.

¹⁹ M. RONČEVIĆ, 2015., 11.

²⁰ „Carsko-kraljevski zavod za višu izobrazbu biskupijskih svećenika, smješten u samostanu sv. Augustina kraj istoimene dvorske crkve u Beču. Djeluje od 1816. do 1920.“ (<https://www.enciklopedija.hr/clanak/augustineum> pristup: 5.5.2024.)

²¹ M. RONČEVIĆ, 2015., 11-12.

Preuzimajući vodstvo Biskupije, predstavio svoj program izrazom „Sve za vjeru i domovinu“, jasno određujući daljnji smjer svoga djelovanja u kojem se zalagao za „sedinjenje hrvatskih zemalja, za građanske slobode i za prava hrvatskoga jezika“.²²

Biskup Strossmayer je 1905. godine preminuo u biskupskom dvoru u Đakovu te je pokopan u kripti biskupijske prvostolnice. S obzirom na trag koji je ostavio u hrvatskoj povijesti, nazivan je i „prvim sinom domovine“, a u prilog tome ide i činjenica da su brojne ulice i trгови u Hrvatskoj i izvan nje nazvani upravo po njemu.²³

5.1. „Hrvatski Medici“

Zbog želje i altruizma da hrvatski narod bude vrlo kulturni i obrazovani, biskup diljem cijele biskupije, a i šire, podiže brojne ustanove poput škola i crkava, ali i, primjerice, galeriju slika u Zagrebu te bolnicu i sirotište u Osijeku. Osim ranije spomenutog gesla pri proglašenju biskupom, imao je još jedno dobro poznato: „Prosvjetom k slobodi.“ U skladu s time, javlja se inicijativa za osnivanje akademije i sveučilišta u Zagrebu, koje je svečano otvoreno 1874. godine, dok su Akademija znanosti i umjetnosti te Galerija slika starih majstora otvorene i posvećene deset godina kasnije.²⁴

Kada je riječ o vlastitoj župi, u Đakovu je dao izgraditi impozantnu katedralu neoromaničkog stila dovršenu 1882., potvrdivši tako gradu status prvostolnice biskupije. Ondje je također obnovio zgradu Biskupijskog sjemeništa, a pozvao je i Milosrdne sestre Sv. Križa iz Švicarske za pomoć u školskom radu.²⁵

Kako katalog izložbe Državnog arhiva u Osijeku o Strossmayerovoj ostavštini donosi njegove riječi, jasna je neraskidiva veza koju je imao s rodnim mu gradom:

„Ja međutim ipak nisam zaboravio na rodni svoj grad Osiek. Zavodi, bolnica, sirotište, jedan u doljnjoj, a drugi u gornjoj varoši, mojim su kriepkim i odlučnim djelovanjem postali, obazreo sam se ja i na gimnaziju i na škole osječke, a svagdje gdje je bilo osječke interese

²² M. RONČEVIĆ, 2015., 13.

²³ P. NUJIĆ, 2010., 71.

²⁴ M. RONČEVIĆ, 2015., 14-15.

²⁵ M. RONČEVIĆ, 2015., 16.

braniti, ja sam rado pristajao, a pristajat ću zgodnom prilikom i u buduće. Meni je na srcu ležala, a i danas leži nova crkva, koja se imade graditi u gornjem Osieku i koja imade zamijeniti današnju preuzku i preslabu crkvu, novom crkvom, odgovarajući više Veličanstvu božjem i svetoj katoličkoj vjeri s jedne strane, a s druge stran umjetnijem i uzvišenijem ukusu grada Osieka. ...Sad pako da srcu momu mjestu zadovoljim prilažem postojećemu kapitalu za gradnju crkve u gornjoj varoši deset hiljada forinti...“²⁶

Osim dara za gradnju nove župne crkve sv. Petra i Pavla u Osijeku, o čemu će kasnije biti više govora, biskup je grad još darovao i drugim važnim građevinama. Kronološki, prva od njih je zgrada sirotišta u Gornjem gradu kod crkve sv. Roka, koja je dovršena 1870. godine. Uz prihvata siročadi, čemu je kapacitet bio 60 muške i ženske djece, ondje se moglo izučiti obrt, a čak i nastaviti s višom izobrazbom ukoliko bi bilo darovitije djece.²⁷

Nadalje, pojavila se potreba za podizanjem nove zgrade kraljevske gimnazije budući da je stara već bila oronula, neugledna i imala je probleme s vlagom. Pojavilo se pitanje smještaja nove zgrade gimnazije, i nakon određenih molbi Gradskog poglavarstva, biskup Strossmayer je odlučio pokloniti zemljište svoje stare kuće, koja je svakako bila ranije porušena zbog trošnosti. Zemljište se nalazilo na istočnoj strani glavnog trga u Tvrđi (Svetog Trojstva). Nakon što je odobrena zamolba, raspisan je natječaj koji je, po odluci Ise Kršnjavija i biskupa, osvojio arhitekt Herman Bollé sa svojim projektom šifre „Bramante“. Gimnazija (v. prilog 3) je građena od 1880.-1882. godine u duhu klasicizma s pročeljem raščlanjenim jonskim stupovima pošto se smatralo da obrazovanje zapadne Europe počiva na antičkoj i renesansnoj tradiciji.²⁸

Posljednja obrazovna ustanova pod Strossmayerovim pokroviteljstvom u Osijeku je Dječjačko sjemenište (v. prilog 4), također podignuto u Tvrđi, u čijoj se zgradi danas nalazi Glazbena škola Franje Kuhača. Biskup je na glavnom trgu kupio dvije kuće koje su se po projektu graditelja Vancaša potom spojene i preuređene u historicističkom stilu te je sjemenište otvoreno 1899. godine.²⁹

²⁶ M. RONČEVIĆ, 2015., 19.

²⁷ M. RONČEVIĆ, 2015., 21.

²⁸ D. DAMJANOVIĆ, 2006., 131-135.

²⁹ M. PAVIĆ, M. CEPELIĆ, 1994., 96-97.

6. Gradnja nove župne crkve

Imajući na umu brzinu razvoja Osijeka u drugoj polovici 19. stoljeća, postajalo je sve jasnije da će gradu ubrzo trebati nova, veća crkva u Gornjem gradu. Na zemljištu se isprva nalazilo groblje i, vjerojatno, manja kapelica sv. Petra i Pavla sagrađena do kraja 17.st., a zatim na istom mjestu manja, ali prva, gornjogradska župna crkva jednakog titulara (v. prilog 5). Bila je podignuta u baroknom stilu i orijentirana pročeljem prema Glavnom trgu (današnjem trgu Ante Starčevića).³⁰

Crkva je bila posvećena 1738. godine od ostrogonskog biskupa, a u njezinu unutrašnjost se moglo smjestiti od 800 do 1000 vjernika. Od četiri oltara koja je imala, glavni je, naravno, bio posvećen zaštitnicima župe – sv. Petru i Pavlu, a ostali Blaženoj Djevici Mariji, sv. Barbari te u čast Sedam žalosti Blažene Djevice Marije.³¹

Nakon više od jednog i pol stoljeća postojanja, crkva je postajala oronula i sve više u lošem stanju koje je postepeno počelo zahtijevati obnovu. Tijekom šezdesetih godina 19.st. se pojavila ideja o gradnji potpuno nove župne crkve, u isto vrijeme kada je 1866. započeta gradnja katedrale u Đakovu.³² Isto tako, gradnja nove židovske sinagoge u Osijeku se pritom odvijala stotinjak metara južnije od crkve, također u Županijskoj ulici. Damjanović u jednom od svojih članaka piše:

„Strossmayer počinje isticati da je sramota za grad što ne počinje podizati novu župnu crkvu. Biskup nije mogao dopustiti da malobrojno židovsko stanovništvo ima reprezentativniju građevinu od katolika.“³³

Takav negativistički biskupov stav prema gradnji sinagoge, će označiti najranije početke sukoba između biskupa i osječkog židovskog stanovništva. O tom sukobu će se preko članaka često voditi riječ u listu „Die Drau“.³⁴

Na jednom od svojih putovanja, Strossmayer je pri obilasku čeških i njemačkih zemalja zamijetio crkvu Marije Pomoćnice (Mariahilfskirche) u Auu, predgrađu Münchena i znao je da baš takvu crkvu želi vidjeti i u Osijeku (v. prilog 6). Ona je podignuta 1830-1839. godine po

³⁰ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, 2012., 158.

³¹ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 9.

³² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, 2012., 159.

³³ D. DAMJANOVIĆ, 2005., 13.

³⁴ D. DAMJANOVIĆ, 2005., 12-13.

nacrtima arhitekta Daniela Ohlmüllera i slovi za jedno od najranijih primjera njemačke neogotike.³⁵ Tipološki je riječ o trobrodnoj dvoranskoj bazilici zatvorenog tipa, gdje se elementi gotike najviše primjećuju u blago istaknutim kontraforima te velikom broju prozora, no razlika je u tome što oni zapravo ne dematerijaliziraju zid, što je također jedna od karakteristika gotike. Upravo suprotno: unatoč tome što su prozori iznimno visoki i po tri se nalaze u slijepim arkadama prelomljenog luka, oni su vrlo uski i kroz njih ne dopire puno svjetlosti pa time više podsjećaju na otvore karakteristične za razdoblje romanike. Ugledavši tu crkvu, biskup je ostao pod dojmovima, o čemu svjedoče i njegove riječi:

„Istim mahom pohodismo u predgradju „Au“ crkvu Auer – Kirche ili Maria Hilfer – Kirche. Crkva je o gotična, većom stranom zidana opekom, gradio ju je (1830.-1839.) Ohlmüller. Ja sam kod te crkve, koja će od prilike 300.000 stajati, odmah pomislio na Osijek. Osijek, ako iole dobre volje bude, lahko si može sličnu crkvu sagraditi. (...) Sve je u toj crkvi harmonično i skladno. Jednu je znamenitu pogrešku učinio graditelj, što je toranj naslonio na krov, mjesto da ga je o sebe postavio.“³⁶

Upravo ovaj citat je potvrda o Strossmayerovoj zamisli o gradnji osječke crkve, koja je zapravo vrlo rano postala konkretna, tj. biskup je točno znao kakvu crkvu ondje želi vidjeti. Kasnije će se te dvije crkve pokazati vrlo sličnima, a na osječkoj će, naravno, toranj biti onakvim kako se to biskupu činilo najispravnije – naslonjen na pročelje. Svakako, otkad je ugledao spomenutu crkvu u Münchenskom predgrađu Auu, Strossmayer ustrajnije počinje Osječane pozivati na gradnju nove župne crkve sv. Petra i Pavla.

6.1. *Projektni natječaj*

S obzirom na to da je stil gradnje crkve već bio određen, jedina nepoznanica je bila po čijim će se nacrtima graditi. U to vrijeme, za gradnju javnih građevina je Gradsko poglavarstvo često biralo arhitekta i izvođače s lokalnog područja kako bi povoljnije prošlo, čemu se Strossmayer protivio u ovom slučaju. On je, naime, smatrao kako je župna crkva sv. Petra i Pavla od prevelike važnosti da bi se prepustila u ruke nekom nepoznatom arhitektu te je

³⁵ D. DAMJANOVIĆ, 2005., 13.

³⁶ D. DAMJANOVIĆ, 2005., 14.

osječkom Poglavarstvu poručio da se novac namijenjen za izgradnju crkve radije podijeli siromasima, ako već ne misli posao dati jednom od tadašnjih istaknutijih arhitekata poput Karla Rösnera, Friedricha von Schmidta, Camila Boita i dr.³⁷

Biskup je bio uvjeren da za tako reprezentativno zamišljenu građevinu treba angažirati neko poznato ime, budući da se u projekt ulaže i velika svota novca. Njegov prijedlog arhitekata su činila četiri arhitekta njemačkog govornog područja i tri Talijana, a svima im je bila zajednička sklonost prema stilovima srednjeg vijeka, točnije prema romanici i gotici. Na primjer, spomenuti Rösner je bio angažiran za projekt đakovačke katedrale, a također bečki arhitekt Schmidt je završio đakovačku katedralu te je restaurirao crkvu sv. Marka u Zagrebu, projektirao zgradu zagrebačke Akademije i započeo restauraciju katedrale u Zagrebu. Osim njih, Strossmayer navodi i Theofila von Hansena, arhitekta bečkog neoklasicističkog Parlamenta, te Gottfrieda Sempera, koji je izradio nacrt za Nicolaikirche u Hamburgu po Strossmayerovom ukusu – jednotoranjska neogotička bazilika.³⁸

Kao što je navedeno, neka talijanska imena su također bila preporučena za projekt osječke gornjogradske crkve: Andrea Scala, poznat po projektima kazališta na Mediteranu (Firenca, Venecija, Catania i dr.), profesor na Akademiji u Milanu Camilo Boito (inače Schmidtov učenik) te Antonio Cipolla, koji je, između ostalog, restaurirao crkvu Santo Spirito dei Napoletani u Rimu.³⁹

Nakon brojnih pozivanja i pregovaranja s osječkim Gradskim poglavarstvom, biskup Strossmayer je odlučio poduzeti konkretnije korake te 3. lipnja 1891. donira 10 000 forinti za izgradnju crkve.⁴⁰ Sljedeće godine se konačno raspisao natječaj za nacрте, koji je bio objavljen u svim važnijim glasilima Beča, Berlina, Budimpešte i Zagreba. Da bi prijava bila valjana, trebalo je poslati tlocrt, nacrt fasade te uzdužni i poprečni presjek. Od prenapuhanih 200 prijava, koliko se govorilo da je pristiglo, zapravo ih je ukupno bilo 32, da bi na kraju ostalo 14 prijavljenih projekata jer se ostalih 17 nije pridržavalo svih uputa natječaja.⁴¹

Osim osnovnih odrednica natječaja, koje su glasile da crkva treba biti jednobrodna ili s dominantnim glavnim brodom, da bude građena od opeke i kamena (za skulpturu i istaknute

³⁷ D. DAMJANOVIĆ, 2005., 15-16.

³⁸ D. DAMJANOVIĆ, 2005., 15-16.

³⁹ D. DAMJANOVIĆ, 2005., 17.

⁴⁰ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, 2012., 160.

⁴¹ D. DAMJANOVIĆ, 2004., 298.

dijelove) te da u nju može stati 3000 ljudi. Biskup Strossmayer je jasno izrazio i vlastite preferencije u vezi stila i načina izgradnje, obrativši se tadašnjem župniku Josipu Horvatu upozorivši na kraju dopisa da svaki naris mora odobriti Biskupski ordinarijat u Đakovu:

„1) Nova crkva mora imati tri lađe, a nikako jednu. Glavna mora biti za dva puta šira od pobočnih lađa. 2) Stara se crkva mora potpuno porušiti, a nova izgraditi u sredini Crkvenog trga. Župna služba Božja može se obavljati u kapucinskoj ili svetorokovskoj crkvi. 3) Sakristija i kor moraju odgovarati simetriji crkve, pa se glede toga ne smije arhitekt vezivati i ograničavati. Napokon nije ni nužda da na koru 80 do 100 osoba boravi. 4) Isto vrijedi i za sakristiju, komoru, oratorij i Božji grob. Sve se mora temeljiti na usvojenom narisu. 5) Ja sam odlučno za gotički stil, a ako taj nije moguć, onda za romanski, a nipošto renaissance. Osijek je za tolike žrtve valjda zavriedio da imade u svojoj sredini podpuni umjetnički spomenik zašto renaissanca nije, jer renaissanca nije za crkve.“⁴²

Iako je Strossmayer znao kakvu crkvu želi u Osijeku, posljednju riječ je ipak imala komisija za izbor projekta koja se sastojala ne samo od domaćih, već i od stranih stručnjaka za arhitekturu i povijest umjetnosti. Među njima su se nalazili Isidor Kršnjavi, koji je tada djelovao pri Zemaljskoj vladi na Odjelu za bogoštovlje i nastavu, građevni službenik iz Beča Ludwig Wachter, arhitekt i građevni savjetnik pri crkvi sv. Stjepana u Beču Julius Hermann, arhitekt i profesor bečke akademije Viktor Lunz te inženjer i veleposjednik Josip Knobloch, kao predstavnik Osijeka.⁴³

Tijekom selekcije radova, Građevni odbor je zasjedao u Beču, a rezultati natječaja su objavljeni u travnju 1893. godine. Treće mjesto je osvojio arhitektonski studio iz Dresdena, August Grothe i Rudolph Jacobs, s planom u neogotičkom stilu. Ono što začuđuje i dovodi se u pitanje jer drugo mjesto koje je osvojio bečki arhitekt August Kirstein, čiji je projekt izrađen u neorenesansnom stilu, što je Strossmayer izričito odbacivao kao stil gradnje. Stoga se smatra da je zasigurno osvojio drugu nagradu zbog prijateljstva s pojedinim članovima žirija i zato što bi projekt financijski bio povoljniji nego građevina u neogotičkom stilu.⁴⁴ Bez obzira na nagađanja, prvo mjesto natječaja je osvojio bonski arhitekt Franz Langenberg s planom

⁴² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 14. (Povijesni arhiv u Osijeku (PAO), arhivski fond Gradsko poglavarstvo (GPO), kutija 5975. a, spis 89. 2/3.

⁴³ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 13.

⁴⁴ D. DAMJANOVIĆ, 2007., 201.

trobrodne gotičke crkve s tornjem naslonjenim na pročelje te, kako je biskup to i zamislio, u neogotičkim oblicima. Početak gradnje je bio predviđen za proljeće 1894. godine.⁴⁵

6.2. *Franz Langenberg*

Porijeklom nedaleko od Bonna, iz mjesta Xantena na rijeci Rajni, arhitekt Franz Langenberg jedan je od stranih arhitekata vrlo često zastupljen u hrvatskoj sakralnoj arhitekturi 19. stoljeća.⁴⁶ Iako je pobijedio na projektnom natječaju za izgradnju župne crkve sv. Petra i Pavla u Gornjem gradu, o njemu ne postoji mnogo podataka u domaćim spisima, tek se spominje njegovo ime, zanimanje i graditeljski pothvat u Osijeku.

Ipak, poznato je iz stranih izvora koje je Damjanović istražio, da mu je otac bio zidar, kamenorezač i vlasnik ciglane pa stoga ne čudi što se odlučio za karijeru u sličnom polju, suprotno očevim željama.⁴⁷ Rođen je 29. 11. 1842. godine, a školovanje je proveo kod arhitekta Heinricha Johanna Wiethasea, koji je svoju naobrazbu stekao kod Georga Gottloba Ungewittera, vrlo važnog arhitekta njemačkog historicizma i jednog od prvih arhitekata neogotičkog stila. Langenberg gotovo čitav svoj radni vijek provodi u Kölnu (1874.-1893.), a poslije smrti supruge se seli u Bonn. Važno je istaknuti kako već u ranim radovima naginje prema srednjovjekovnim stilovima, što će i biti odrednica njegovog opusa. O tome svjedoči i prvi projekt kojeg je ostvario s 20 godina kao mladi arhitekt – kuća građevnog poduzetnika Mitlachera, koja je izvedena u stilu neogotike.⁴⁸

Nadalje, valja napomenuti kako je Langenberg ostvario popriličan broj projekata, većinom u Njemačkoj, ali i neke izvan nje. Neki od onih sakralnih u Njemačkoj su crkva sv. Josipa u Aachenu (1890./91.-1893./94.) i župna crkva Rođenja Marijina u Köln-Zündorfu, dok se od profanih ističe dvorac Drachenburg za baruna Stephana von Sartera u Königswinteru (1882.-1884.). Premda je preferirao neogotiku, izradio je nacрте za gradnju i nekih neoromaničkih građevina kao što su župna crkva sv. Bartolomeja u Meggenu (1891.-1896.) i crkva sv. Mateja u Niederkasselu (1893.). Jednako tako, bavio se i zaštitom spomenika pa su poznati i zahvati restauracije crkve i samostana u Pützchenu (1887.-1891.) te župne crkve sv.

⁴⁵ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 15.

⁴⁶ D. DAMJANOVIĆ, 2004., 301.

⁴⁷ D. DAMJANOVIĆ, 2004., 301.

⁴⁸ D. DAMJANOVIĆ, 2004., 301.

Petra u Lengsdorfu, u blizini Bonna (1894.).⁴⁹ Osim arhitektonskih planova za građevine, radio je i planove za crkveni inventar, što je u to vrijeme bila uobičajena praksa kod brojnih arhitekata. Ostali su sačuvani planovi za glavne oltare Stiftskirche u Bonnu i župne crkve u Bislichu u okrugu Rees.⁵⁰

Kao što je to kroz povijest često znao biti slučaj, i Langenberga je iznenadna smrt spriječila da ugleda dovršenje nekih od svojih zadnjih projekata. Umro je 21. veljače 1895. u Bonnu od kapi, ostavivši iza sebe brojna pitanja i probleme u nastavku gradnje crkve sv. Petra i Pavla u Osijeku.⁵¹

6.3. Projekt „Peter und Paul“

Kao što je već spomenuto ranije, prvu nagradu na natječaju za gradnju nove župne crkve sv. Petra i Pavla u Osijeku odnio je njemački arhitekt Franz Langenberg. Projekt pod nazivom „Peter und Paul“, kao i postojeći titular crkve, je zamišljen kao trobrodna neogotička bazilika s raskošnim tornjem na pročelju (v. prilog 8).

Iako na prostoru Slavonije, a čak i šire, takav plan djeluje kao jedinstveni primjerak historicističke arhitekture zadnje četvrtine 19. stoljeća, u Njemačkoj je on već bio poznat. Naime, osamdesetih godina 19.st. u Münchenu je bio raspisan natječaj za izgradnju tri crkve, među kojima je bila i ona sv. Maksimilijana (Maximilianskirche). Jedan od prijavljenih je bio i plan arhitektonskog ateljea Flügge & Nordmann iz Essena koji je osvojio nagradu, ali nikad nije bio realiziran. Međutim, nacrti su objavljeni u arhitektonskom časopisu „Deutsche Bauzeitung“ 1887. godine i smatra se da je Langenberg, zasigurno vidjevši ih, bio i više nego nadahnut pošto se osječka crkva i nacrti za münchensku uvelike podudaraju.⁵² Naime, na prvi pogled tlocrt je gotovo jednak, budući da se radi o trobrodnoj bazilici koja završava polukružnim svetištem s kontraforima kao podupiračima. Zatim, objema se na pročelju nalazi masivni zvonik, bočni zidovi su raščlanjeni velikim biforama između kojih se nalaze kontrafori, koji su na münchenskoj crkvi podignuti ipak gušće negoli na osječkoj. Podrobnijom analizom se može zaključiti kako su razlike između ove dvije crkve vrlo male te se očituju najviše u

⁴⁹ D. DAMJANOVIĆ, 2004., 301-302.

⁵⁰ D. DAMJANOVIĆ, 2004., 302.

⁵¹ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, 2012., 162.

⁵² D. DAMJANOVIĆ, 2004., 303.

detaljima i proporcijama. Upravo iz tog razloga ne čudi što se u pitanje dovodi autentičnost Langenbergova plana: radi li se o većoj razini inspiracije projektom Flüggea & Nordmanna ili čak o plagijatu?

Odgovor na prethodno postavljeno pitanje se nikad neće saznati, a crkva je svakako građena po projektu bonskog arhitekta. No, kao što je to često slučaj kod projekata takvih razmjera, početak gradnje je naišao na probleme. Unatoč činjenici da su materijalna sredstva bila osigurana već do kraja prosinca 1894., bilo je onih koji su se protivili kako gotičkom slogu i Langenbergovu nacrtu, tako i smještaju nove župne crkve. Sve to je usporilo i proces dobivanja građevinske dozvole bez koje gradnja nije mogla započeti, no 13. travnja 1894. je i taj problem riješen te se moglo početi s pripremama za početak izgradnje.⁵³

Šest dana kasnije, 19. travnja 1894. godine, župnik Josip Horvat je služio posljednju misu u staroj crkvi te je istoga poslijepodneva započelo rušenje. Langenberg se po ugovoru bio obavezao kako će samostalno voditi i nadzirati gradnju te da će u tu svrhu dolaziti u Osijek dva puta godišnje. Za zidarske i klesarske radove su bili zaposleni dvorski stručnjaci Josef Schmalzhofer i Eduard Hauser iz Beča, a Langenberga je, tijekom odsutstva, zastupao inženjer Pavao Đurčiković. Radovi su do jeseni iste godine toliko uznapredovali da je biskup Strossmayer već 7. listopada mogao blagosloviti kamen temeljac. Do veljače sljedeće godine su, u crkvi previđenoj za primanje sveukupno 3000 ljudi, bili sagrađeni temeljni zidovi do poda u betonu.⁵⁴

No, nedugo zatim, svi su ostali potreseni viješću o iznenadnoj smrti arhitekta Franza Langenberga. Umro je u Bonnu 21. veljače 1895. godine od kapi.⁵⁵ Pred Osječanima su se našli novi problemi i nova pitanja: tko će nastaviti gradnju, tko će biti glavni odgovorni za projekt i kako nastaviti dalje? Mišljenja su bila podijeljena. Naime, župnik Horvat i Dragutin Neumann, osječki odvjetnik, su smatrali da bi dostojna zamjena bio mladi arhitekt Josip pl. Vancaš, koji je u to vrijeme projektirao i nadzirao izgradnju katedrale u Sarajevu. S druge strane, članovi odbora iz Beča su predložili arhitekta Richarda Jordana, svoga sugrađanina. Imajući u vidu njegovo iskustvo i naobrazbu (učenik Friedricha Schmidta), u travnju iste godine izbor je pao

⁵³ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 17.

⁵⁴ HRVATSKI LIST, 1940., 17.

⁵⁵ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, 2012., 162.

na Jordana koji je do završetka vodio projekt izgradnje nove osječke župne crkve sv. Petra i Pavla, uz pomoć lokalnog graditelja Adalberta Bauera.⁵⁶

Iako je Langenbergov proračun za izgradnju bio 400 000 forinti, ta svota je počela rasti kada je Jordan došao na čelo projekta. Nacrt sam po sebi nije promijenjen, ali jesu neka građevinska rješenja, budući da su se činila preslaba za takvo zdanje. Primjerice, neki stupovi, tj. upornjaci (njem. „Widerlager“), su se trebali zidati od kamena, a ne od opeke. Nadalje, već tada su bile uočene pukotine u tornju pa se atrij morao podzidati i učvrstiti. Jordan je također bio mišljenja da su se temelji trebali dublje kopati, zvonik je izgrađen na većem sloju betona, a glavni lukovi izvedeni daleko većih dimenzija nego što je to zamišljeno u Langenbergovom planu. Beton u temeljima crkve je tada predstavljao relativno novi materijal, a smjesa je izvedena u omjeru 1:3:4, pri čemu je korišten beočinski cement. Za ostalo zide je iskorišteno tri milijuna opeka, čiji je dobavljač bila osječka tvrtka Milan Plazzeriano.⁵⁷ Osim toga, glasnik „Viesti društva inžinira i arhitekta“ donosi još informacija o upotrebi različitih materijala:

„Vapno je iz Beramenta. Vanjska arhitektura izvedena će biti od aflenčkoga kamena, dočim se za podnožje i nutrašnje stupove ima upotrebiti szölöški kamen. Nutrašnja arhitektura biti će pako izvedena od glogovičkoga kamena iz kamenoloma kod Broda n. S. Crkva će se presvoditi šupljikastom opekcom. Krovni je ustroj zasnovan od hrastovine, tek roženice će biti od mekane gradje. Krovna će se ploha prekriti sa utorenima pločicama od zinka.“⁵⁸

S obzirom na to da su takvi radovi zahtijevali više građevnog materijala, proračun je prekoračen za iznos između 70 000 i 80 000 forinti, što se uspjelo financirati državnim zajmom Građevnog odbora kod podružnice Austro-ugarske banke i donacijama građana.⁵⁹ Do 1900. godine je crkva površine od 1 060 m² i visine zvonika 90 m u potpunosti sagrađena u neogotičkim oblicima s dekorativnim elementima jednakog karaktera. Zvonik je bio gotovo završen 1897. godine te je na vrh mogla biti postavljena križna ruža, koja je bila isklesana na zemlji od nekoliko ogromnih komada kamena. opremljena vitrajima i crkvenim namještajem, a postavljeni su bili i krstionica, ispovjedaonica te oltari. Orgulje i oslikavanje unutrašnjosti su bili pothvati tijekom narednog stoljeća. Biskup Strossmayer je na Duhove, 20. svibnja 1900.

⁵⁶ HRVATSKI LIST, 1940., 18.

⁵⁷ VIESTI DRUŽTVA, 1895., 6.

⁵⁸ VIESTI DRUŽTVA, 1895., 6.

⁵⁹ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, 2012., 164.

godine posvetio novu župnu crkvu sv. Petra i Pavla u svome rodnom gradu te je potom uslijedilo veliko slavlje za sve Osječane (v. prilog 10).⁶⁰

⁶⁰ HRVATSKI LIST, 1940., 18.

7. Stradanja župne crkve kroz povijest

Imajući u vidu od ranije da raznorazni elementi mogu doprinijeti oštećenju spomenika, ni crkva sv. Petra i Pavla tome nije uspjela odoljeti. Tijekom povijesti su mnogi faktori utjecali na narušavanje, a čak u određenom periodu i razaranje, njezina prvobitnog stanja.

Prva propadanja su bila uočena već trideset godina nakon posvete crkve, gdje su atmosferilije bile glavni uzročnici štete na žljebovima. Na određenim mjestima su bili toliko trošni da je vlaga probila zidove, što je predstavljalo opasnost ne samo za crkvu općenito, nego i za orgulje posebno. Tada je Gradsko poglavarstvo doniralo sredstva za popravak žljebova, a 1934. je popravljen i krov uz pomoć donacija tadašnjeg gradonačelnika dr. Vladimira Malina.⁶¹

Ubrzo su uslijedili novi problemi uslijed izbijanja Drugog svjetskog rata, kada je od 1943. do 1945. crkva doživjela teška oštećenja bombardiranjem iz zraka, topovskim hicima i pušanim mecima. Kako nikad nije dobivena ratna odšteta, a troškovi su bili procijenjeni na više od 4,000.000 dinara, župnik Josip Šeper i župljani su zajedničkim snagama započeli financiranje obnove. Sanacija štete je započela odmah nakon završetka rata, 1946. godine, i potrajala je sljedećih deset godina. U tom periodu su popravljeni zvonik od prve do četvrte galerije, crkveni sat, odvodne cijevi te gornji oštećeni prozori. Od nekih drugih radova, poput obnove fasade nad portalom i nekih fresaka te retuširanja svih slika, se odustalo radi financijskih poteškoća.⁶²

Upravo kada se javila nada da dolazi jedno mirnije razdoblje, Slavoniju je u ponedjeljak 13. travnja 1964. u 9.30 sati pogodio jaki potres. Na sreću, Osijek nije pretrpio veća oštećenja, osim pukotina na krovovima i dimnjacima pojedinih zgrada. No, na župnoj crkvi sv. Petra i Pavla su se tragovi potresa ipak mogli zamijetiti pošto su komadi kamena s crkvenih ruža pali na zemlju, gdje su neki bili teški i do šest kilograma.⁶³

Ako je za usporediti s kasnijim događanjima, može se reći kako dosad spomenuta količina štete i nije toliko velika. Nesumnjivo najveću štetu je crkva pretrpjela tijekom Domovinskog rata 1991. i 1992. godine, kada je gotovo svakodnevno gađana projektilima. Ukupan broj izravnih pogodaka dolazi do brojke od otprilike 100.⁶⁴

⁶¹ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 79.

⁶² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 79.

⁶³ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 79.

⁶⁴ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 79.

Prvi projektili su na grad bili upućeni u noći 19./20. kolovoza 1991., kada je nanesena šteta na jednom od kontrafora i na zidnom plaštu svetišta na jugozapadnoj strani. Osim toga, oštećeni su bili i vitraji svetišta (njih četiri) (v. prilog 11), horizontalni vijenac te kameni doprozornik. Napad se nastavio dva tjedna kasnije, bez obzira na činjenicu da je crkva po Haškoj konvenciji bila obilježena velikim međunarodnim znakom zaštite spomenika kulture. Tada je pogođena s otprilike 10 granata, koje su veće posljedice ostavile na fasadnom plaštu i zvoniku (v. prilog 12), posebice na kamenoj plastici na vrhu zvonika, a jedna je granata pri udaru u zvonik uletjela u njegovu unutrašnjost.⁶⁵

Od rujna do kraja prosinca 1991. na konkatedralu su periodično ispaljivani projektili, pri čemu su stradali krovšte crkve s kamenim ružama na vrhu, sjeverni zid i sjeverno pročelje, s naglaskom na teško oštećenje kamenog trougaonog timpana s reljefnim likovima svetaca koji uništeni do neprepoznatljivosti. Na sjevernom pročelju lađe je projektilom u potpunosti uništen prozor i vitraj s motivom Rođenja Isusovog, a i u unutrašnjosti je izazvao velika oštećenja. Nadalje, jednim projektilom iz Baranje je oštećeno i pročelje sjevernih dijelova sakristije.⁶⁶

Iako je primirje bilo dogovoreno u petak 3. siječnja 1992. u 18.00 sati, neprijateljska strana je čitav dan silovito napadala Osijek te se ni crkva nije uspjela pošteđjeti od novih „ožiljaka“, koji su bili vidljivi na fasadi, cigli i kamenoj plastici te na spoju krova sa zvonikom. Do kraja travnja iste godine nastalo je još oštećenja, najviše na sjevernoj strani eksterijera crkve. Unatoč opasnostima, čak i tijekom rata su se u crkvi održavale svete mise, koje ni za vrijeme objave zračne ili opće opasnosti ponekad nisu bile prekidane.⁶⁷

⁶⁵ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 82.

⁶⁶ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 82.

⁶⁷ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 82.

8. Obnova kulturnog dobra

Kao što tzv. „Venecijanska povelja“ o zaštiti spomenika iz 1964. godine govori, namjera zaštite i restauracije spomenika jest da se oni očuvaju kao umjetnička djela, ali i kao povijesni dokaz, te je sukladno tome važno se da ih se redovito održava.⁶⁸

Još u vrijeme bivše države, od 17. 12. 1976. godine, župna crkva sv. Petra i Pavla je upisana u Registar nepokretnih spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku pod registarskim brojem ROS-550, sa svojstvom kulturnog dobra. Od 23. 9. 2003. godine je upisana u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske – Listu zaštićenih kulturnih dobara (v. prilog 14), s adresom Trg Marina Držića bb, na katastarskoj šestici 1819, k.o. Osijek (v. prilog 13).

Nakon već opisanih stradanja i oštećenja kroz povijest, u obnovu crkve se krenulo odmah po završetku Domovinskog rata, a ključnu ulogu u tome je imao i župnik Stjepan Bogdanić (u službi od 1968.-1999.), koji je neumorno tražio sredstva i za obnovu i provodio istu tijekom istovremenog upravljanja župom.

U dokumentaciji o župnoj crkvi, koja se nalazi u Konzervatorskom odjelu u Osijeku, jedan prilog svjedoči o opisu oštećenja u zatečenom stanju pred obnovu. Dakle, nakon sustavnog razaranja 1991. i 1992. godine, krovnište je ostalo oštećeno, a uočena su i oštećenja nosive drvene strukture te deformacije nekih nosivih elemenata. Kamena plastika je teško stradala, a bila je oštećena i velika površina zidnog plašta i to ne samo na pročeljima, već je i zvonik bio podložen oštećenjima. Primjerice, križna ruža je sa svih strana ostala otučenih latica, uništene su bile i sjeverna strana ograde te ograda na južnoj strani iznad četvrte galerije. Isto tako, gromobranska instalacija je bila potpuno uništena, a veliku štetu su pretrpjeli limarija i vitraji. Čak pet vitraja na sjevernom pročelju je bilo uništeno u potpunosti, a svi ostali su imali barem manja oštećenja. Budući da se ratna šteta nije mogla sanirati u dogledno vrijeme, došlo je i do sekundarnih oštećenja poput procurivanja oborinske vode po zidnim i stropnim slikama te mjestimičnog truljenja krovne građe.⁶⁹

U drugom prilogu se navode prvi koraci poduzeti pri zaštiti ovog spomenika. Naime, piše kako je još u rujnu 1991. postavljena najosnovnija preventivna zaštita u vidu zaštitnih

⁶⁸ <https://www.icomos.org/en/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/157-the-venice-charter> (datum pristupa: 16. 5. 2024.).

⁶⁹ Konzervatorski odjel u Osijeku, registar 78.

tampona u zoni prizemlja na sjevernom pročelju te zaštita na kamenim reljefima iznad portala. Čak i tijekom rata su na krovu privremeno zatvarane rupe plastičnim folijama i pločama, a nakon rada je odmah postavljena nova gromobranska instalacija i skinuti su svi oštećeni dijelovi. Pristupilo se i sanaciji krovne konstrukcije.

Već je spomenuto da je bilo teško namaknuti sredstva za obnovu crkve s obzirom na to da je šteta bila velikih razmjera pa su se često znali pronaći razni načini za skupljanje istih. Primjerice, u Londonu se 1994. godine održala aukcija umjetnina koju je organizirala lady Jadranka Beresford-Peirse, a sav iznos od prodaje je bio upotrijebljen za obnovu crkve, čak 25 000 funti.⁷⁰ Nadalje, 1995. „Glas Slavonije“ piše o ideji proizvodnje poštanske doplatne marke i zlatnika župne crkve sv. Petra i Pavla u Osijeku, od čije bi prodaje sav iznos bio također upotrijebljen za obnovu.⁷¹ Godinu dana kasnije, list „Velebit“ piše o dobrotvornom koncertu folklornog ansambla „Osijek 1862“.⁷²

Od 1999. godine počinje obnova po projektu kojeg izvodi tvrtka „Oblikovanje d.o.o.“ iz Sesveta. S obzirom na veliki postotak oštećenja, obnova je započela u interijeru crkve, za što je bilo potrebno koristiti metodu rada na licu mjesta („in situ“) te metodu restitucije (zamjene) ili metodu faksimilske rekonstrukcije, čime bi se izradile kopije oštećenih dijelova po izvornom stilskom i gradivnom uzorku. Na početnim stranicama elaborata, „Oblikovanje“ je navelo kako je teško bilo kvalitetnije procijeniti stanje svakog oštećenja kamenog dijela bez skele te kako je, osim ratnih razaranja, bila uočena i ugroženost građevine atmosferskim promjenama.⁷³ Smatrali su da je u odabiru pravilnih konzervatorsko-restauratorskih zahvata najprije potrebno izvršiti kemijsko-fizikalne analize uzoraka materijala, što je u skladu s poveljom iz Venecije koja obnovu završava tamo gdje počinje pretpostavka.

Prije zahvata restauracije, bilo je važno usredotočiti se na konzerviranje, odnosno na daljnje sprječavanje propadanja spomenika, o čemu piše i Marasović u svom djelu o zaštiti spomenika.⁷⁴ Osim dokumentacije koja se trebala voditi tijekom svih zahvata, trebala se provesti sanacija vlage, desalinizacija, čišćenje kamena, zaštita polikromije, konsolidacija

⁷⁰ Konzervatorski odjel u Osijeku, registar 78-1, vjesnik „Danica“.

⁷¹ Konzervatorski odjel u Osijeku, registar 78-1, Glas Slavonije.

⁷² Konzervatorski odjel u Osijeku, registar 78-1, Velebit.

⁷³ ELABORAT, 1999.

⁷⁴ T. MARASOVIĆ, 1985., 123.

oslabljene građe kamena, statička sanacija, zaštita od mahovina, algi i lišaja te hidrofobiranje (površinska zaštita) površine kamena.

Do početka 2002. godine je nabavljena i skela, koja će kasnije olakšati radove na crkvi, a nešto kasnije iste godine tvrtka „Oblikovanje“ radi novi elaborat kojim fokus stavlja na radove na sjevernom pročelju, gdje je mnoštvo kamene plastike bilo oštećeno pa je obnova bila predviđena u tri faze (v. prilog 17 i 18). Istovremeno s uzimanjem uzoraka za fizikalno-kemijske analize, demontirala se i transportirala jedna kamena fijala i uzeo silikonski otisak figure sa zabata.⁷⁵ Najprije su se kameni izvornici morali temeljito očistiti od biljnih nameta, odnosno lišajeva, te crnih naslaga, odnosno skrame. S obzirom na dijelove koji su nedostajali i na neke gotovo neprepoznatljive forme, izvođači radova su bili primorani koristiti i metodu rekonstrukcije. To je posebno vidljivo na skulpturi sv. Katarine Aleksandrijske, izrađene od kamena pješčenjaka, gdje oštećenost forme iznosi 60%, a teksture 80%.⁷⁶ U tom slučaju je primijenjena potpuna rekonstrukcija do pretpostavljene izvornosti po stilskim osobinama forme figure sa svim njezinim pripadajućim atributima. Troškovi obnove glavne lađe na sjeveru i sjeverne pobočne lađe je nakon tvrtke „Oblikovanje“ izvodila tvrtka „Neir“ iz Splita te su do 2018. godine dosegli iznos od 1.184.000 kuna.

Obnova nipošto nije gotova pa je tako prihvaćen novi projekt u 2019. godini, gdje se naglasak stavlja na obnovu interijera, ali ovaj put u vidu zidnog oslika. Planirano je sanirati i restaurirati gotovo 130 m² oslika u dijelu sjevernog zida glavnog broda te gornjoj zoni sjevernog segmenta u prvom traveju. Prije nego su radovi otpočeli, izvedena su ispitivanja uzoraka zidne plohe, a najavljeni radovi su bili čišćenje površina zida i dijela svodnog polja, injektiranje pukotina, odstranjivanje trule žbuke na dijelovima koji su teško stradali pod utjecajem vlage te žbukanje, ličenje, retuširanje i rekonstrukcija oslika.⁷⁷

Iako su radovi otpočeli i osigurana su sredstva, u listopadu 2023. se javila potreba za hitnom intervencijom u zaštiti od padanja kamene plastike u prostoru svetišta pa su tako sredstva za obnovu vitraja prenamijenjena u drugu, hitniju, svrhu.⁷⁸ Osim toga, pojavili su se i problemi s podom pa je u ožujku 2024. odobreno istraživanje, ispitivanje i saniranje istoga.⁷⁹ Kao što je i za pretpostaviti, obnova tako velikih razmjera konstantno nailazi na veće ili manje

⁷⁵ ELABORAT, 2002.

⁷⁶ ELABORAT, 2002.

⁷⁷ Konzervatorski odjel u Osijeku, registar 78-5.

⁷⁸ Konzervatorski odjel u Osijeku, registar 78-5.

⁷⁹ Konzervatorski odjel u Osijeku, registar 78-5.

probleme ove ili one vrste, no u svemu tome je najbitnije održavati kontinuitet radova i dobru suradnju između struke i nositelja, tj. nositeljice, obnove, koja je u ovom slučaju župa.

9. Trenutno stanje župne crkve

Kako je već navedeno, župna crkva sv. Petra i Pavla se kontinuirano obnavlja od završetka Domovinskog rata. Pri posjetu Konzervatorskom odjelu u Osijeku, dr. sc. Iva Papić, inače viši stručni savjetnik-konzervator za pokretna i nepokretna dobra, mi je dala uvid u nedavno dovršene radove i one koji su planirani u sljedećoj fazi. Trenutno se obnova provodi po projektu iz 2019. godine, po kojem je okvirni račun za kompletnu obnovu iznosio preko dvije milijarde tadašnjih kuna (danas oko 250 milijuna eura), što je izazvalo veliko čuđenje kada je župnik Glavica to izjavio za Slavonsku televiziju i tako završilo na osječkim portalima.⁸⁰

Iz razgovora s konzervatoricom sam saznala kako je krovnište obnovljeno gotovo u cijelosti, osim dijela iznad svetišta, a isto tako je donekle gotova i sjeverna strana eksterijera, odnosno kamena plastika. Problem koji se javljao (i koji se javlja tijekom obnove ostatka kamene plastike) jest u materijalu pošto je kamen pješčenjak podložan atmosferilijama i tako se lakše oštećuje nego druga vrsta materijala.

Za razliku od eksterijera, u unutrašnjosti nije provedena tolika količina radova, što je razumljivo jer se prvo trebala sanirati šteta učinjena za vrijeme Domovinskog rata, koja je poglavito i učinjena na fasadi crkve. Stoga se u unutrašnjosti trenutno nalaze restaurirani vitraji (ali ne svi) te obnovljene orgulje, u čiju je obnovu Ministarstvo kulture i medija uložilo je nešto više od 2,5 milijuna kuna, o čemu grad Osijek piše na svojim službenim stranicama.⁸¹

U istraživanju trenutnog stanja župne crkve sv. Petra i Pavla, razgovarala sam i sa sadašnjim župnikom Matejom Glavicom, koji je ondje na župi od kolovoza 2023. godine. I on i konzervatorica Papić su ponovili kako je problem u obnovi konkatedrale najviše u nedostatku sredstava, tj. nedostatka konkretne cifre, a ne dobivanje sredstava „na kapaljku“ jer se na taj način obnova ne može brže provoditi. Iako, Papić je potvrdila kako je nedavno ipak odobrena veća količina financijskih sredstava te bi se sada moglo još konkretnije pristupiti obnovi i brže provesti određene faze. Dosad su sredstva bila osigurana od Ministarstva kulture i medija iz godine u godinu, od Gradske uprave u Osijeku te ponekad od Županije.

⁸⁰ <https://stv.hr/clanak/obnova-osjecke-konkatedrale-ukupno-bi-mogla-kostati-barem-250-milijuna-eura-eu-ne-da-novac/4761> (datum pristupa: 16. 5. 2024.)

⁸¹ <https://www.osijek.hr/obnovljene-orgulje-u-osjeckoj-konkatedrali/> (datum pristupa: 16. 5. 2024.)

Također, pronašavši njegovu spomenutu izjavu za Slavonsku televiziju iz studenog 2023. godine, župnik Glavica osim financija za obnovu ističe i nemogućnost pronalaska kvalitetnih izvođača radova, s obzirom na to da se radi i kompleksnim neogotičkim oblicima poput dekorativnih fijala, kamenih ruža, „gargouillesa“ i dr. Unatoč tome, valja istaknuti kako je suradnja župe kao nositelja projekta i Konzervatorskog odjela u Osijeku kao struke iznimno kvalitetna i važno je da se nastavi kontinuirano provoditi, budući da od kraja Domovinskog rata pa do danas nije bilo zastoja.

Iako Nadbiskupija u Đakovu donosi odluke o onome što će se obnavljati u drugoj katedri nadbiskupa (Osijek), ipak ne postoji niti jedan fond za obnovu vjerskih objekata. Župnik je spomenuo i prijedlog koji je Nadbiskupija započela u suradnji s gradom Osijekom u sustavu projekta Europske unije za velike gradove koji je trebao izgledati kao jedna turistička atrakcija s panoramskim liftom pa bi se možda moglo dobiti više sredstava, no nisu dobili pozitivno rješenje iako je projekt napravljen.

Konzervatorica Papić kaže kako sljedeću fazu obnove predstavlja unutrašnjost, posebice čišćenje fresaka koje je umjetnik Mirko Rački naslikao između 1938. i 1942. godine.⁸² Na nekima se još uvijek vide oštećenja iz Domovinskog rata. Osim toga, spomenuta je u razgovoru i problematika statike same crkve, čemu uzrok nije poznat. Sumnja se na podzemne vode, ali se moraju provesti ispitivanja prije negoli se donesu ozbiljnije odluke u rješavanju tog problema.

⁸² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995., 66-68.

10. Zaključak

Nedvojbeno je kako župna crkva sv. Petra i Pavla predstavlja svojevrsno blago grada Osijeka. O važnosti i statusu grada tijekom druge polovice 19. stoljeća svjedoči i činjenica da se, na inicijativu inače rođenog Osječanina – biskupa Strossmayera, rušila manja stara i gradila potpuno nova velebna crkva na istom mjestu. Iz istog razloga, za projektanta je izabran njemački arhitekt Franz Langenberg. Njegov projekt šifre „Peter und Paul“ je najviše odgovarao Strossmayerovoj zamisli o novoj župnoj crkvi, ali i žiriju projektnog natječaja.

Monumentalna i nezaobilazna pri dolasku u Osijek, predstavljala je lak plijen neprijateljima tijekom Drugog svjetskog rata i tijekom Domovinskog rata, kada je pretrpjela najveća oštećenja. Iako se odmah po završetku Domovinskog rata krenulo u obnovu crkve, potrebno je još mnogo truda kako bi se ona u konačnici smatrala potpuno obnovljenom. Tome se mogu pribrojiti razni faktori, od kojih je vodeći nedostatak financijskih sredstava kojim bi izvršila restauracija i ostali zahvati na građevini.

Kao što je sadašnji župnik Glavica u jednoj izjavi spomenuo pokušaj europskog projekta s panoramskim liftom, mišljenja sam da bi definitivno trebalo pristupiti izradi projekata koji bi pomogli u obnovi, a time i donijeli određen izvor prihoda kojim bi se ostatak obnove osječke „katedrale“ djelomično mogao financirati pa tako župa ne bi potpuno ovisila o Gradskoj upravi i sredstvima države. Primjerice, umjesto panoramskog lifta mogao bi se u potpunosti sanirati zvonik i prilagoditi posjetiteljima koji bi za određenu naknadu mogli uživati u pogledu na grad na Dravi. Ukoliko je moguće, tj. ukoliko prostor dopušta, na etažama zvonika bi se mogli postaviti određeni edukativni materijali koji bi govorili o povijesti izgradnje crkve te o obnovi. Svakako bi se to trebalo i potkrijepiti raznim vizualnim materijalom koji svjedoči o staroj baroknoj crkvi, o izgradnji neogotičke crkve, o stradanju tijekom Domovinskog rata i, na kraju, o obnovi koja je odmah po završetku istog uslijedila. Dobri primjeri iste prakse mogu se vidjeti u crkvi sv. Stošije u Zadru ili sv. Duje u Splitu pa nije nemoguće da se ista provede i u crkvi sv. Petra i Pavla u Osijeku. To bi svakako bila velika turistička atrakcija, ali pridonijela bi i obogaćenju sadržaja za domaće stanovništvo.

Obnova bilo kojeg kulturnog dobra zahtijeva određene napore, a još i veće ako za to ne postoji nijedan izvor financiranja. Ostaje nada da će se u skorije vrijeme ipak oformiti svojevrsan fond za obnovu sakralnih dobara s popisa baštine UNESCO-a jer se država po tom

pitanju ne bi trebala oslanjati na župu ili biskupiju kao cjelokupnu nositeljicu tog projekta, već bi trebalo biti obrnuto.

Na kraju krajeva, bio plagijat ili ne, upravo zbog ovog Langenbergova pothvata je Osijek dobio arhitektonsko remek-djelo, koje i do današnjeg dana ostaje nezamjenjivim simbolom grada, što će zasigurno biti i u nekoj daljoj budućnosti. Ono što preostaje je pratiti razvoj obnove i imati na umu kako je zaista vrijedno biti svjedokom obnove tako važnog spomenika za grad i promatrati je kako iz faze u fazu poprima onaj nekadašnji sjaj.

11. Literatura

- D. DAMJANOVIĆ, 2004. – Dragan Damjanović, Projekti za osječku župnu crkvu svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg. *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 28 (2004): 296-307.
- D. DAMJANOVIĆ, 2005. – Dragan Damjanović, Biskup Josip Juraj Strossmayer i gradnja osječke župne crkve svetih Petra i Pavla. *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 21 (2005): 11-37.
- D. DAMJANOVIĆ, 2006. – Dragan Damjanović, Biskup Strossmayer, Iso Kršnjavi, Herman Bollé i izgradnja zgrade kraljevske velike gimnazije u Osijeku. *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 49.1 (2006): 129-148.
- D. DAMJANOVIĆ, 2007. – Dragan Damjanović, Natječajni projekt bečkog arhitekta Augusta Kirsteina za župnu crkvu svetih Petra i Pavla u Osijeku. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* 15.2 (34) (2007): 194-203.
- D. ZELENAK, 2010. – Dejan Zelenak, Osijek u vrijeme revolucionarnih zbivanja 1848. i 1849. godine. *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 2.2 (2010): 32-35.
- HRVATSKI LIST, 1940. – 40-godišnjica crkve sv. Petra i Pavla. *Hrvatski list* (12. 5. 1940.): 17-18.
- L. PEJIĆ, 2010. – Luka Pejić, Radnički pokret u Osijeku (1867.-1920.). *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 2.2 (2010): 36-43.
- M. PAVIĆ, M. CEPELIĆ, 1994. – Matija Pavić, Milko Cepelić, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*. Biskupski ordinarijat Đakovo, 1900. (Reprint: Đakovo, 1994.)
- M. RONČEVIĆ, 2015. – Melita Rončević, Ostavština Josipa Jurja Strossmayera, katalog izložbe za Državni arhiv u Osijeku, 2015.
- P. NUJIĆ, 2010. – Pavao Nujić, Josip Juraj Strossmayer i Osijek. *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 2.2 (2010): 70-73.

S. SRŠAN, 1996. – Stjepan Sršan, *Povijest Osijeka: sažeti pregled*. Povijesni arhiv u Osijeku, 1996.

T. MARASOVIĆ, 1985. – Tomislav Marasović, *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*. Zagreb, 1985.

VIESTI DRUŽTVA, 1895. – Crkva sv. Petra i Pavla u Osijeku. *Viesti društva inženira i arhitekta* 1 (1895.): 6.

Z. GRIJAK, 2006. – Zoran Grijak, Korespondencija Josip Juraj Strossmayer-Isidor Kršnjavi (1875.-1884.). *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci* 8.1 (2006): 54-78.

Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, 2010. – Zlata Živaković-Kerže, Značenje plovnosti Drave u razvoju grada Osijeka (Osvrt na 19. stoljeće). *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 26 (2010): 75-88.

Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, 2012. – Zlata Živaković-Kerže, Značenje arhitekata Franza Langenberga i Richarda Jordana u izgradnji župne crkve sv. Petra i Pavla u Osijeku. *Godišnjak Njemačke zajednice...* 19 (2012): 157-168.

Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, A. JARM, 1995. – Zlata Živaković-Kerže, Antun Jarm. *Osijek: Župna crkva Sv. Petra i Pavla*. Rimokatolički Župni Ured Sv. Petra i Pavla, 1995.

Dokumentacija iz Konzervatorskog odjela u Osijeku:

Registri 78, 78-1, 78-2, 78-3, 78-4, 78-5.

ELABORAT, 1999. – Crkva sv. Petra i Pavla u Osijeku, elaborat konzervatorsko-restauratorskih radova, Oblikovanje d.o.o., Zagreb, 1999.

ELABORAT, 2002. – Crkva sv. Petra i Pavla Osijek, A3 – Poprečna lađa Sjever, elaborat s izvedenim strukovnim radnjama, analizama i izvedbenim troškovnicima restauratorsko-konzervatorskih radova, Oblikovanje d.o.o., Sesvete, 2002.

Međunarodne povelje:

ICOMOS, 1964. – *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*, Venecija (1964.), <https://www.icomos.org/en/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/157-the-venice-charter> (datum pristupa: 16. 5. 2024.).

Zakonski dokumenti:

Zakon o zaštiti kulturnih dobara (NN 69/99, 151/03, 157/03, 100/04, 87/09, 88/10, 61/11, 25/12, 136/12, 157/13, 152/14, 98/15, 44/17, 90/18, 32/20, 62/20, 117/21, 114/22).

Internetski izvori:

Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1267> (datum pristupa: 16. 5. 2024.)

Državna geodetska uprava, <https://oss.uredjenazemlja.hr/map> (datum pristupa: 16. 5. 2024.)

Članak o obnovi osječke konkatedrale, <https://stv.hr/clanak/obnova-osjecke-konkatedrale-ukupno-bi-mogla-kostati-barem-250-milijuna-eura-eu-ne-da-novac/4761> (datum pristupa: 16. 5. 2024.)

Članak o obnovi orgulja u osječkoj konkatedrali, <https://www.osijek.hr/obnovljene-orgulje-u-osjeckoj-konkatedrali/> (datum pristupa: 16. 5. 2024.)

Strossmayer's legacy through the prism of monument protection – the parish church of St. Peter and Paul in Osijek

Abstract

The status of a free and royal city, which it acquired at the beginning of the 19th century, enabled Osijek to develop its economy. This would be especially evident in the second half of the same century, when numerous factories are opened in the "city on the Drava" and the population increases. Additionally, Josip Juraj Strossmayer from Osijek was elected bishop in the middle of the century, and was remembered in history as a great patron of culture and art. He had a gymnasium, a seminary and other buildings built in his hometown, including the parish church of St. Peter and Paul, which is located in Osijek's city center today. It was thanks to his initiative, according to the designs of the German architect Franz Langenberg, in the period from 1894 to 1900 that a magnificent neo-Gothic style church was built, which still inspires admiration today. Throughout its history, the church has experienced numerous casualties, of which those from the Homeland War in 1991 and 1992 left the biggest mark. Reconstruction began immediately following the end of the war, and it continues today, which means that there is still a lot of time left until it is finished. Regardless of everything, the parish church of St. Peter and Paul remains the unique symbol of the city of Osijek, as it has been since the first day.

Key words: Osijek, parish church of St. Peter and Paul, bishop Strossmayer, cultural heritage

Prilog 3. Zgrada gimnazije u Osijeku sagrađena pod pokroviteljstvom biskupa Strossmayera, današnja Ekonomska i upravna škola Osijek. Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c9/Ekonomska_i_upravna_%C5%A1kola_Osijek.jpg/1280px-Ekonomska_i_upravna_%C5%A1kola_Osijek.jpg (datum pristupa: 4. 6. 2024.).

Prilog 4. Zgrada Dječaćkog sjemeništa u Tvrdi sagrađena pod pokroviteljstvom biskupa Strossmayera, današnja Glazbena škola Franje Kuhača Osijek. Autor fotografije: Zdenko Pušić.

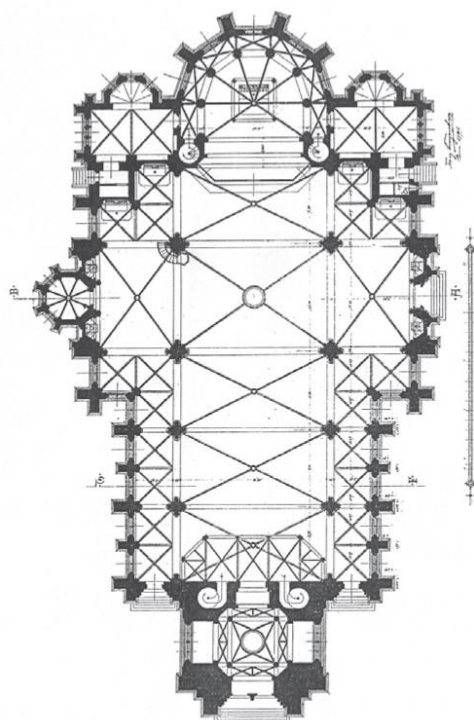
Prilog 5. Stara župna crkva sv. Petra i Pavla. Izvor: https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Stara_%C5%BEupna_crkva_sv._Petra_i_Pavla_u_Osijeku.png (datum pristupa: 4. 6. 2024.).

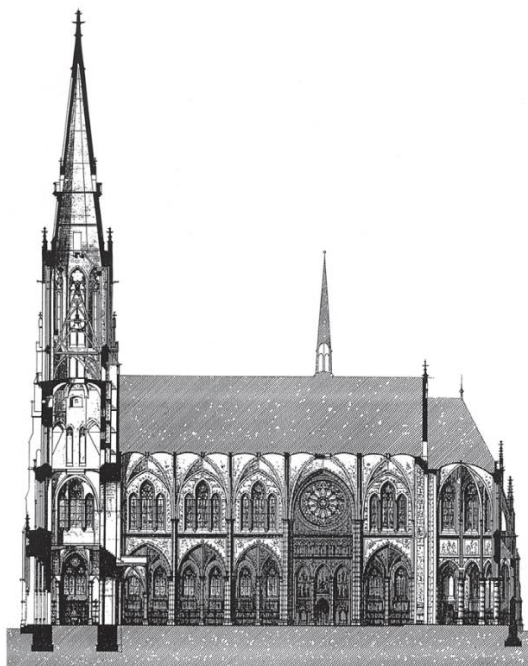
Prilog 6. Marienhilfskirche u predgrađu Münchena Au. Izvor: <https://www.geospector.de/project/orthofotos-mariahilf-kirche-muenchen/> (datum pristupa: 4. 6. 2024.).

Prilog 7. Arhitekt Franz Langenberg. Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/36/Portrait_Gerhard_Franz_Langenberg.jpg (datum pristupa: 4. 6. 2024.).

Prilog 8. Projekt Franza Langenberga pod šifrom „Peter und Paul“. Izvor: Dragan Damjanović, Projekti za osječku župnu crkvu svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg. *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 28 (2004): 296-307.

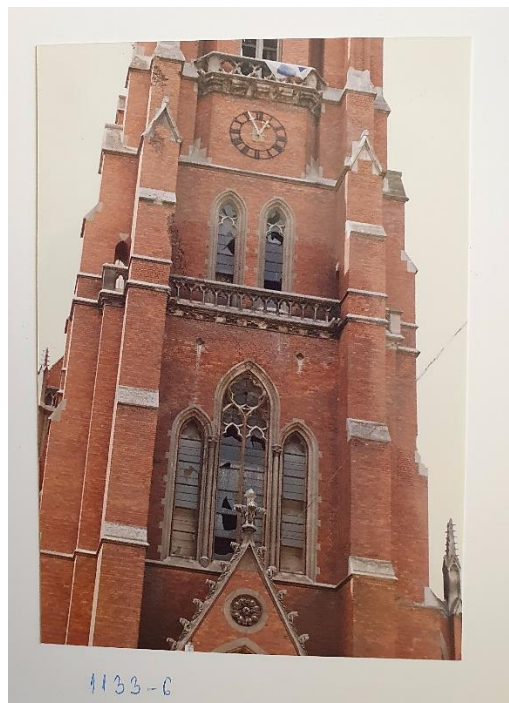
Prilog 9. Presjek župne crkve sv. Petra i Pavla arhitekta Franza Langenberga. Izvor: Izvor: Dragan Damjanović, Projekti za osječku župnu crkvu svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg. *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 28 (2004): 296-307.

Prilog 10. Pročelje župne crkve sv. Petra i Pavla neposredno nakon gradnje. Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e4/Osje%C4%8Dka_crkva_sv_Petra_i_Pavla_razglednica.jpg (datum pristupa: 4. 6. 2024.).

Prilog 11. Ratna šteta. Izvor: Konzervatorski odjel Osijek, registar „Procjena ratne štete s fotografijama“.

Prilog 12. Ratna šteta. Izvor: Konzervatorski odjel Osijek, registar „Procjena ratne štete s fotografijama“.

Opći podatci

Naziv dobra:	Crkva sv. Petra i Pavla
<i>Naziv dobra (eng):</i>	
Lista i registarski broj:	Nepokretna pojedinačna, Z-1267
Pravni status:	Zaštićeno kulturno dobro
Vrsta:	Nepokretna pojedinačna
Klasifikacija:	sakralne građevine
Datacija:	1898 g. n.e. -
Autor:	Franz Langenberg
UNESCO:	

Smještaj kulturnog dobra

Županija:	Osječko-baranjska županija
Grad/općina:	OSIJEK
Adresa:	Osijek, TRG PAPE IVANA PAVLA II., 2

Nadležni konzervatorski odjel

Naziv KO:	Konzervatorski odjel u Osijeku za područje Osječko-baranjske županije
Adresa KO:	Kuhačeva 27
Telefon:	031 207 400
e-mail:	ivana.sudic@min-kulture.hr

Opis

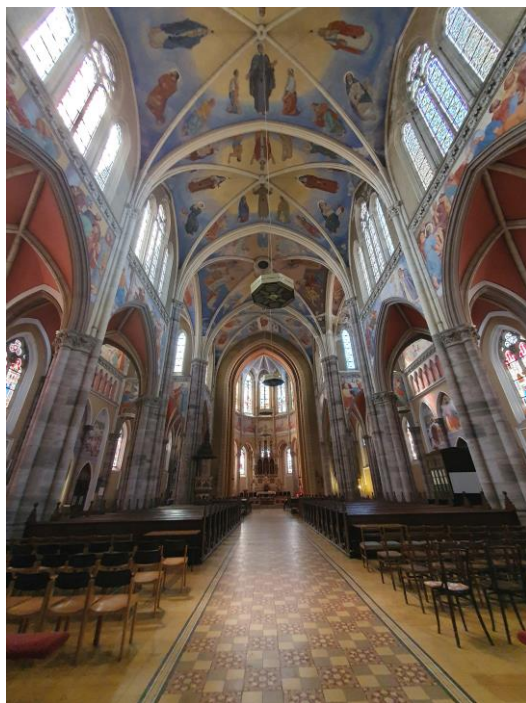
Konkatedrala sv. Petra i Pavla, sagrađena 1898. g., graditelj F. Langenberga, koncipirana je kao trobrodna bazilika s transeptom, visoka glavna i niže bočne lađe presvođene su križno-rebrastim svodom. Građevina ima neogotičke stilske karakteristike a dominantni akcent daje joj 90 m visoki, stepenasto oblikovani zvonik iznad glavnog ulaza. Vanjština je raščlanjena kontraforima te nizom dekorativnih elemenata izvedenih u kamenu koji se kontrastno ističu na glatkoj podlozi crvene opeke. Svodovi i zidne plohe u glavnoj lađi oslikani su "secco" tehnikom (motivi iz Starog i Novog Zavjeta) slikara M. Račkog. Crkva prezentira graditeljstvo neogotičkog stila s kraja 19.st.

Opis (eng)

Prilog 14. Trajna zaštita župne crkve sv. Petra i Pavla i upis u Registar pod oznakom Z-1267 kao nepokretno kulturno dobro RH. Izvor: Registar kulturnih dobara RH, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1267>, pregledano 4. 6. .2023.

Prilog 15. Pročelje konkatedrale. Autor fotografije: Karla Buzinac

Prilog 16. Unutrašnjost konkatedrale. Autor fotografije: Karla Buzinac.

Prilog 17. Obnovljeni i neobnovljeni detalji konkatedrale na sjevernom pročelju. Autor fotografije: Karla Buzinac.

Prilog 18. Obnovljeni i neobnovljeni detalji konkatedrale na sjevernom pročelju. Autor fotografije: Karla Buzinac.